

Европейската столица на културата като предизвикателство и възможност

Else Christensen Redzepovic

Въз основа на основното изказване (keynote) на конференцията ENCC Bridge Makers в София на 18 септември 2026 г.

Европейската столица на културата (ЕСК) се е развила от 1985 г. насам в една от най-амбициозните и видими културни инициативи на ЕС. Тя съчетава културно развитие, европейско сътрудничество, гражданско участие и дългосрочна градска и регионална трансформация в рамките на един процес. Последната оценка на Европейската комисия потвърждава, че инициативата може да засили културната дейност, международното сътрудничество, туризма, инвестициите, социалното включване и позицията на културата в местното развитие.

Тези възможности обясняват и защо ЕСК е толкова възискателна. От града кандидат се иска да си представи различно бъдеще чрез културата и, много преди да узнае дали ще получи титлата, да демонстрира, че съществуват политическите, финансовите, организационните и културните условия, които да направят това бъдеще достоверно. Процесът може да мобилизира граждани и институции, да постави културата много по-високо в политическата програма, да привлече нови партньорства и инвестиции, да увеличи международната видимост и да засили привлекателността на града и региона за посетители, бизнеса, студентите и жителите. Проучванията на инициативата показват също, че самият процес на кандидатстване може да стимулира културни стратегии, политически ангажимент и инвестиции, включително в градове, които в крайна сметка не получават титлата.

Пълният потенциал на ЕСК обаче изисква нещо повече от убедителна визия, привлекателна кандидатурна книга и силна културна програма. Процесът трябва да свързва кандидатстването, определянето, подготовката, реализацията и наследството като части от една и съща траектория на развитие. Това изисква градовете кандидати да мислят отвъд планирането и да проектират (design) ЕСК, която възнамеряват да реализират. Изисква също от самото начало да обмислят какво трябва да остане след титулярната година и как самото кандидатстване може да започне да произвежда тази промяна.

Проектиране на ЕСК по време на кандидатстването

Една от най-устойчивите трудности в процеса на ЕСК възниква при прехода между кандидатстването и реализацията. Насоките и оценките на Европейската комисия многократно са посочвали проблеми, свързани с управлението, изграждането на екип, политическата намеса, недостатъчното дългосрочно планиране, неясните ключови етапи и слабата подготовка на наследството. Преходът от разработването на конкурентна кандидатура към изпълнението на изключително сложна културна програма е следователно повтарящ се източник на трудности през цялата история на инициативата.

Кандидатстването и реализацията изискват различни организационни способности. Кандидатстването работи в логиката на конкуренцията. То изисква убедителна визия, отличителен разказ, силни художествени концепции, мобилизиране на гражданите, европейски партньорства, политическа подкрепа и способност да се покаже пред местните заинтересовани страни и пред независимото селекционно жури на ЕСК, че предложената трансформация е едновременно амбициозна и достоверна и че отговаря на формалните критерии на инициативата.

Реализацията работи в друга логика. Тя изисква напълно функционираща професионална организация, способна да превръща намеренията в изпълнение. Бюджетите се превръщат в разходи и парични потоци. Проектите се превръщат в договори, процедури за обществени поръчки, производствени графици и конкретни задължения. Партньорствата трябва да работят на практика. Политическите обещания трябва да се превърнат в трайни ангажименти. Отговорностите, линиите на отчетност и правомощията за вземане на решения трябва да са ясни.

Лидерските и професионалните профили, необходими за тези две фази, също могат да се различават значително. Успешната кандидатура често зависи от хора, които могат да създадат завладяваща визия, да изградят коалиции, да мобилизират културния сектор, да генерират идеи, да договорят политическа подкрепа и да комуникират амбиция. Реализацията изисква изпълнително лидерство, финансово и организационно управление, продуциране на програмата, управление на човешките ресурси, обществени поръчки, управление на риска и способност да се ръководи голяма и сложна организация при значителен обществен и политически контрол. Някои хора притежават и двата набора способности, но това не може да се приема за даденост. Затова преходът може да бъде труден и за членове на кандидататурните екипи, които са вложили години професионален труд и значителна лична всеотдайност в кандидататурата, но чиито профили не отговарят непременно на ролите, необходими по време на реализацията.

Именно тук разграничението между планиране на ЕСК и проектиране на ЕСК става важно. Планирането описва какво възнамерява да направи градът. То очертава програми, дейности, срокове, ресурси и очаквани резултати. Проектирането създава структурите, ангажиментите и оперативните условия, чрез които тези планове действително могат да бъдат изпълнени.

Достоверната кандидатура вече изисква ангажименти относно управлението, финансите, политическата подкрепа, мениджмънта и капацитета за реализация. Проектирането отива съществено по-далеч. То развива тези ангажименти до ниво на оперативна готовност. Моделът на управление и разпределението на правомощията трябва вече да са ясни. Политическите и финансовите ангажименти трябва да са достатъчно сигурни, за да бъдат превърнати в реалистични бюджети и парични потоци. Връзката между политическите власти и организацията за реализация трябва да е определена. Управленските профили, потребностите от персонал и процесите на набиране трябва да са подготвени. Изискванията към офисите и административните системи трябва да са идентифицирани. Процедурите за разработване на програмата, договарянето, обществените поръчки, мониторинга и управлението на риска трябва да са развити достатъчно, за да станат оперативни веднага. Подробен работен план трябва да описва какво се случва през първите седмици и месеци след определянето и кой е отговорен за това.

Целта трябва да бъде преходът след определянето да бъде възможно най-близо до „plug and play“ („включи и работи“). Не бива да се губи ценно време за предоговаряне на основни управленски договори, преразпределяне на отговорности, наемане на цялото висше ръководство от нулата или повторно потвърждаване на политически и финансови ангажименти, които са били фундаментални за кандидататурата. Периодът непосредствено след определянето трябва да се използва за ускоряване на разработването и реализацията на програмата, а не за възстановяване на организацията, необходима за тях.

Същият принцип важи и ако градът не спечели. Кандидатурата за ЕСК може да продължи няколко години и да мобилизира културни организации, общини, граждани, бизнеса, университети и европейски партньори. Тя генерира идеи, мрежи, умения, знания, политическо внимание и очаквания. В оценката на Комисията се отбелязва, че често няма структуриран механизъм за оползотворяване на работата и компетенциите, породени от неуспешните

кандидатури, въпреки че самият процес на кандидатстване може да се превърне във важен момент на културно обновление.

Затова сериозната кандидатура трябва да бъде проектирана така, че да създава стойност при всеки от двата изхода. Спечелването на титлата позволява стратегията да бъде развита със значително повече ресурси, видимост и европейски обхват. Загубата не бива да означава изоставяне на процеса на културно развитие, който е направил кандидатурата смислена. Самата кандидатура трябва вече да променя града.

Читалищата – приобщаване, европейско измерение, наследство

Този въпрос има особено значение за България днес. Конкурсът за Европейска столица на културата 2032 е в ход, като титлата ще бъде притежавана от един български и един датски град. Кандидатурният процес предлага своевременна възможност да се обмисли как съществуващата културна инфраструктура на България може да допринесе за ЕСК, която достига отвъд утвърдените институции и привичните културни публики.

Читалищата са особено релевантни в този контекст. Тяхното общонационално присъствие, обществени корени, местна легитимност, междупоколенчески връзки и съчетание от културни, образователни и наследствени функции дават на България инфраструктура, която малко европейски държави притежават в сравнима форма. ЮНЕСКО описва читалищата като общностно създадени и самоуправляващи се културни центрове, разпределени из цялата страна, отворени за всички и централни за предаването на нематериалното културно наследство.

За една българска ЕСК приносът им излиза далеч отвъд предоставянето на места за дейности, замислени и продуцирани другаде. Те биха могли да станат активни партньори в разработването и реализацията на програмата и да осигурят пряка връзка между ЕСК и хора, които може да имат малко досег с големите културни институции или с международните културни мрежи. Местните им познания и доверената им позиция в общностите могат да помогнат да се ангажират различни поколения, да се свърже наследството със съвременната културна практика и да се създадат възможности гражданите да бъдат участници и творци, а не просто публика.

Този капацитет е особено важен за европейското измерение, което е ДНК-то на ЕСК. Силното европейско измерение следователно включва много повече от поканата на международни артисти или поставянето на европейски имена в програмата. То се развива чрез сътрудничество, съвместно творене, съвместно продуциране, кураторски обмен, резиденции, мобилност, конференции, мрежи и устойчиви партньорства около въпроси от споделени европейски теми и значение. В същото време ЕСК трябва да направи видими собствените си културни особености за Европа и да внесе местни знания и опит в по-широките европейски разговори.

Европейското измерение става особено силно, когато достигне до ежедневния живот на общностите. Читалище, което изгради траен контакт с културни партньори другаде в Европа, може да внесе това измерение пряко във всички общности на един голям град, на един град или на едно село. Младите хора могат да изграждат международни връзки. Местните истории и традиции могат да бъдат преосмислени през по-широки европейски перспективи. Артисти и общности от различни държави могат да работят заедно по споделени въпроси. Културни организации, които преди са имали малко международен опит, могат да развият капацитет за сътрудничество отвъд границите.

Това създава важна връзка между достигането до хората, европейското сътрудничество и наследството. Партньорствата, професионалните умения, увереността, мрежите и международният опит, създадени чрез ЕСК, не изчезват, когато събитието приключи. Те

остават в организацията и в общността. В този смисъл българските читалища биха могли да станат важни партньори, за да се гарантира, че ЕСК достига до цялото общество, като същевременно вгражда европейското си измерение далеч отвъд утвърдените културни институции и обичайните им публикации.

Започнете с наследството

Наследството (legacy) все още твърде често се разглежда като нещо, което следва титулярната година. Вместо това то трябва да бъде първият въпрос при проектирането на ЕСК. Оценката на Комисията потвърждава, че слабото планиране на наследството и бързото закриване на организациите за реализация могат да доведат до пропуснати възможности и загуба на инерция точно когато дългосрочните ползи трябва да бъдат консолидирани.

Преди да изгради разказа или да разработи програмата, градът кандидат трябва следователно да определи какво иска процесът на ЕСК да промени. Това може да включва по-силни културни организации, по-дълбоки европейски връзки, повишено културно участие, по-добро сътрудничество между града и по-широката му територия, нови професионални умения, по-силно културно лидерство и по-международно свързани общности. Може да включва и промени в моделите на културно участие, нагласите и навиците, нови форми на културно производство и потребление, нови методи на работа и значително изграждане на капацитет в цялата културна екосистема.

Тези планирани промени трябва да оформят кандидатурата от самото начало. Ако по-силните местни организации са част от желаното наследство, те се нуждаят от смислени отговорности по време на кандидатстването и реализацията. Ако по-дълбоките европейски връзки са част от наследството, международното сътрудничество трябва да бъде вградено в институциите и общностите от самото начало. Ако широкото участие е цел, гражданите и местните организации се нуждаят от възможности да влияят и да създават културна дейност през целия процес. Ако се предвижда по-силно сътрудничество в по-широка територия, структурите, които го правят възможно, трябва да бъдат създадени години преди титулярната година.

Заклучение

Европейската столица на културата е едновременно предизвикателство и възможност, защото изисква от градовете да съчетаят културна амбиция с политически ангажимент, организационен капацитет, европейско сътрудничество и смислено участие в цялото общество. Потенциалът ѝ се състои в това, че всички тези елементи могат да се подсилват взаимно и да допринасят за дългосрочно културно и регионално развитие.

За градовете кандидати това прави самата кандидатура критична фаза. ЕСК трябва да бъде проектирана, а не само планирана, така че структурите, ангажиментите и капацитетите, необходими за реализацията, вече да се оформят преди определянето. Това намалява сътресенията при прехода от кандидатстване към изпълнение и гарантира, че процесът създава стойност, дори ако титлата не бъде спечелена.

В България читалищата предлагат изключителна възможност този процес да бъде разширен отвъд утвърдените културни институции и публикации. Тяхното включване може да засили достигането до хората, да задълбочи европейското измерение и да помогне ползите от ЕСК да бъдат вградени в общностите и да продължат след титулярната година. В този смисъл истинската възможност на ЕСК се състои в използването на целия процес за създаване на траен културен капацитет, по-силни европейски връзки и по-устойчива културна екосистема.